

**XI улусная научно-практическая конференция
«Пуховские чтения»
Усть-Алданского улуса
МБОУ «Окоемовская ООШ им. И.В. Пухова»**

Проектно-исследовательская работа на тему:
«Настольная игра своими руками
по эпосу С.С. Васильев - Борогонского «Эрчимэн Бэргэн»

Выполнила: ученица 4 «в» класса
Терехова Вика
МБОУ «Мюрюрнской средней
общеобразовательной
школы №1 им. Г.В. Егорова»
Руководитель:
Павлова Наталья Васильевна

2021г.

Дакылаат ис хоһооно

Кирии тыл

- 1) Сахалы остуол ооньууларын туһунан литератураны чинчийи 4
- 2) Сахалы остуол ооньуулар туох туһалаахтарый?..... 6
- 3) С.С. Васильев-Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун ааһыы, геройдар уобарастарын ырытыы.....6
- 4) С.С. Васильев-Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотунан остуол ооньуурун уруһуйдаан оноруу..... 9

Тумук тыл

Туһаныллыбыт литература

Приложение

Кириин тьл

Оџо өйүгэр ингэриитэ, онорон көрүүтэ, өйгө тутуута, болџомтото, өйдүүр дьџбура оонньууннан сайдар. Ол аата – оџо оонньоотоџуна сайдар диэн. Хайдах оонньууну оонньоон нааданый? Мин саныахпар ебугэлэрбит оонньоууларын уерэтэн, чинчийэн оџолорго оонньоуохтаахпыт, тоџо диэтэр иитэр-уерэтэр суолталаахтар, оџо бары етгунэн сайдарыгар улахан суолталаахтар. Кистэл буолбатах билигин мин догордорум , мин бэйэм эмиэ телепуеннэ араас дьэрэкээн ойуулаах оонньоуулары, мультиктары , бэлэм мастер-класстары кере уерэннибит.

Актуальность. Остуол оонньоурун ненуе оџолорго С.С.Васильев-Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун билибиннэри

Тэлэбиисэргэ уйулџа улэьитэ эппитэ: наџаа бэлэм информацияны ыла уерэммит оџо айар-тутар дьџбура сайдыбат – диэн. Мин наџаа телепуенунэн улуьуйбэппин ол эрэн толкуйдуур дьџбурбун бэрэбиэркэлээри маньык сабаџалааьыны туруордум:

Сабаџалааьын (гипотеза) С.С.Васильев- Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотунан ханна да суох остуол оонньоурун айан-онорон таџаары.

Дакылаат сыала: С.С.Васильев- Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун оџолорго остуол оонньоурун ненуе сырдаты.

Сорук:

- «Эрчимэн Бэргэн» олонхону ааџы;
- Олонхо геройдарын уобарастарын уруьуй ненуе арыьы;
- С.С.Васильев- Борогонскай «Эрчимэн Бэргэн» олонхотунан остуол оонньоурун айан оноруу.

Ньыма:

- себулээн туттар материалбынан дьэрэкээн гына уруьуйдааьын, уруьуйдуур дьџбуру сайыннары;
- сахалы остуол оонньоууларын уерэтии, оонньоон боруоьаланан керуу;
- сахалы остуол оонньоурун айарга информация хомуйуу.

1. Сахалыы остуол оонньууларын туһунан литератураны чинчийии

Федоров А.С. «Ебугэлэрбит оонньуулар» кинигэтигэ

Хабылык

Хабылык былыр-былыргыттан саха дьон умсугуйан оонньуулар. Ордук оҕо аймах курэхтээн сиргэ остуолга эбэтэр олоппоско тогуруччу олорон бэрт кохтоохтук оонньуулар. Былыргы кырдыаҕастар кыбынны кылгас кэмнэ оҕолоро хабылык оонньууларын боболлор эбит. Эьиги халлааны аймыгыт. Ити оонньууттан тымныы сэтэриир-диэн хабылыктарын арыт оьоххо бырабан уматан кэбиьэн аймал5аны тардаллара уьу.Оччо5о о5олор дьонноро утуйбуттарын кэннэ оьох кэннигэр оонньуулар.

Хабылык маһа 16 см уһун, 9 см кэтит, 4мм халын буолар. Ахсаана 30 устуука. 2 мунуутэ оонньононор. Оонньооччу хабылыгы ытыһыгар ууран баран өрө быраҕаат, илиитин көхсүгэр түһэрэн ылар. Өссө биирдэ быраҕаат, чопчу биир хабылыгы харбаан ылыахтаах. Бутэһик биэс хабылык хааллаҕына барытын хабан ылан баран бири ылар, эбэтэр эмиэ бири эрэ хабан ылыахтаах. Бутэһик ус хабылык хааллаҕына эмиэ уһуөннэрин хабан ылан баран бири ылар, эбэтэр бири эрэ ылар. Бутэһик хабылыгы ытыһыгар ууран баран өрө быраҕаат, ылгын чыккыа уонна аата суох тарбахтар ыккардыларыгар кыбытан ылыахтаах. Икки мунуутэ бутуөр диэри оонньононор, элбэҕи ылбыт бастыыр. Киһи илиитэ, тарбаҕа имигэс, чуолкай хамсаныылаах буола сайдар.

Хабылыгы билигин ханна баҕарар оонньоуоха соп.Хамаандананда курэхтэьиини тэрийиэххэ эмиэ то5оостоохоонньуу.

Хаамыска

Хаамысканы биир отто 1 5 см кубик мастан эбэтэр бил балык сиьин тоно5оьунан оноьулар. Ахсаана 5 буолуохтаах. Бу оонньууга хас баҕарар киьи кытыан соп.

Биир хаамыска кэрдистээх ол-бабылык буолар. Ытыааччы хаамыскалары уоё бырабар. Оонньооччу дыон хабан ылыахтаахтар. Кимиэхэ бабылык тубэспит ол сабылыыр. Бастакы оонньооччу биэс хаамыскыны уна ытыыгар тутар. Биирин уоё туордун остуолга ыа бырабаат уоё бырахпыт хаамыскатын хабар. Онтон биир хаамысканы уоё бырабар атыттары хамсаппакка эрэ остуолтан бири ылаат уоё бырахпытын хабар. Халбыттарын биирдиилээн остуолтан хомуйар бырахпыт хаамыскытын олорго холбуу уна ытыыгар хабан ийэр. Итинник биир хаамыскыны уоё быраба-быраба атыттарын ыа бырабаат –иккибигэр остуолтан иккени биирдэ тордубугэр –туорду бииргэ холбуу хабар бэсибигэр-бирдии хаамысканы остуолга субуруччу ууран онтон барыларын биирдэ сотон ылар. Алтыс арааа –атын оонньооччу ыйбыт хабарга мээйдээх хаамыскатын хамсаппакка эрэ ууоннэрин бииргэ онтон ыйыллыбыт хаамыскыны халбийан ылар. Сэттис арааа-остуол улаханник тыаыар диэри тонсуйан 4 хаамысканы биирдэ хомуйар. Ахсыыгар оонньооччу ханас илиитин сомуйэтин орто тарбаын уоё токуруччу тутан баран суктэрэр. Орто тарбах уонна тойон эрбэх тоболорунэн остуолга тайанар. Хаамыскаларын барытын уна илиитигэр ылар. Илиитинтиэрэ тутан ханас харытын аннынан уган илиитин нонуо остуолга ыбар. Оонньооччулар мээйдээх хаамысканы ыйаллар ону таарыбакка эрэ бэыс хаамысканы хаба-хаба атыттары биир-биир тарбахтарын быыынан табаарар бутэьэгинэн-ыйыллыбыт хаамысканы.

Ити курдук 8 тогул сыыспакка оонньообут кыайар. Хаамысканы муччу тупшут ыйыллыбыты таарыйбыт сынньанар.

Тырыынка

Тырыынка тутум уһуннаах, испиискэ маһыгар маарынныыр синньигэс буолар. Анар илиигэ сөпкө бобо тутулар ахсааннаах. Биир тырыынка төбөтун токурутан, ньуоска гыналлар. Оонньооччу тырыынканы ханас ытыһынан остуол урдугэр туруору тутар, уна ытыын тырыынка урдугэр ууран баран, эмискэ ыһыктар. Тырыынка остуолга ыһылла туһэр. Туспа сытар

тырыынканы саҕалааччы бэйэтэ хомуйан ылар. Баттаһа туспут тырыынканы ньуосканнан өйөөн-убаан соһон ылар. Атын маһы хамсапта да, бу киһи тохтуур, уочараттаах киһи оонньуур. Тырыынка бутуөр диэри оонньуу салҕанан бара турар. Элбэҕи ылбыт оонньооччу хотор. Манна мээнэ долгуйан салҕалаабат, чуолкай туттуулаах, кыраҕы харахтаах, сэрэхтээх, тулуурдаах киһи кыайар.

2. Сахалыы остуол оонньууларга туох туһалаахтарый?

Ебугэлэрбит айылҕаларын кытта алтыһан, ейдерун-санааларын сайыннараары, эттэрин хааннарын чэбдигирдээри сыл хайа баһарар кэмигэр сеп түбэһиннэрэрэн араас курэхтэри тэрийэллэрэ. Олохиоругар-дьаһахтарыгар сыһыаннаах араас ооннууну толкуйдууллара, бэйэ-бэйэлэрин кытта уен керселлере.

Мин бэйэм ус ебугэлэрбит остуол оонньууларын себулээн оонньуубун: хабылык, тырыынка уонна хаамыска. Бу оонньуулар киһини болҕомтолоох, мэйии улэтин, ейге инэриини, ейге тутууну, тургэн сытыы хамсаныылаах буоларга сайыннараллар. Сахалыы остуол оонньуутугар араас курэхтэри ытталлар.

3. С.С. Васильев-Борогонскаяй «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун ааһыы, геройдар уобарастарын ырытыы

Мин С.С. Васильев - Борогонскаяй «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун «Саха суруйааччыларга оһолорго» - диэн кинигэ сериятыттан ааһан баран кылгастык тугу ейдеебуһун суруйабын.

Сурун герой – Айыы бухатыыра **Эрчимэн Бэргэн**.

Эрчимэн доһоро **Хаачылаана Куо**

Хаачылаана Куо бииргэ теребут убайа Айыы бухатыыра **Араат Мохсоһол**

Олонхолоох оһонньор барахсан оһолор «Олонхолоо» - диэн олуйбуттарыгар куерэтэн-дьиэрэтэн барда.

Олорбуттара эбитэ уьу **Эриэн тойон обонньор** уонна **Эбирэлдьин хотун эмээхсин**, кинилэр оболоро суох эбит. Кэмниэ – кэнэбэс хампа кемус баттахтаах уол обо теруур. Бу обо набаа тургэнник улаатар эбит:

Биир хоноот – биирдэнэр,

Икки хоноот – иккилэнэр,

Ус хоноот – устэнэр,

Омуннаахтык улааппыт.

Ол улаатан ибэн уоллара эмискэ сутэр, обонньордоох эмээхсин уолларын сутэрэн айманаллар. Уоллара биир утуе кун тийэн кэлбит. Арай ейдеен кербуттэрэ:

Ус тегул

Урдээбит эбит,

Туерт тегул

Тельуйбут эбит.

Ол курдук Эрчимэн Бэргэн олордобуна биирдэ **Ексеку кыыл** кэлэн сымыйа сурабы тарбатан Араат Мохсобо эйиигин уехтэ диэн киксиннэрэр. Эрчимэн Бэргэн кыыыран охсуьа барар, хас да хонук охсуьаллар, сэниэлэрэ эстэр. Ол сырыттахарына Араат Мохмобол балта Хаачылаана Куо кэлэн:

Айыы сири

Аарыма бухатыырдар буолан баранныт,

Ааьар былыт

Албаьыгар киирэннит,

Сырдык тыыннытыгар

Ымсыырсан эрэбит...

Тохтоон, уоскуйун...

диэн этэн иккиэннэрин уоскутар. Охсуьан бутэллэр. Хаачылаана Куо санарар санатын керен истэн Эрчимэн Бэргэн себулуур кэргэн ылыан бабарар. Эмискэ **Ексеку** кэлэн Хаачылаана Куону кэргэн ыл диир. Хаачылаана Куо ийэлээх абатыттан кыыскытын миэхэ ойох гына биэрин диэн кердеьен, ону

оБонньордоох эмээхсин кыыспыт тугу да сатаабат дииллэр ону сирбэт буоллаххына себулэьэбит дииллэр. Онуоха Эрчимэн Бэргэн бу курдук этэр:

-Эрэйдэннэ5инэ иистэнньэн буолуо,

Аччыктаата5ына асчыт буолуо,

Харахтыын хай5аан,

Супэхтиин себулээн олоробун – диир.

Ол курдук уруу тэрийээри сырыттахарына хара суордар хабыытаан аабаллар,арсыын тиистээх **Уот Урбалдын** обургу алта атахтаах ала атын миинэн аллара дойдуттан Хаачылаана Куо барахсаны ильдэ бараары аймал5ан тардар. Ону Эрчимэн Бэргэн кыыьыра туьэр уонна доборун, Айыы дьонун кемускээри охсуьар. Уон куну быьа охсуьаллар сэниэлэрэ эстэн сытталлар, ол сытан биьиги киьибит кеме кердуур. Ол кердеьерун чуор кулгаахтаах **Кыыда Тугуттай** обургу кэлэн быьыьыыр абырыыр.ол кэннэ Эрчимэн Бэргэн сэниэ ылан баран иьэн кыталык кетеру керсер, Урун Аар Тойон ыыппыт елбет мэнэ уутун биэрэр уонна илдьитин этэр: Хаарчылаана Куону **Чункунуур Чуура** бухатыыр кэлэн уоран ылан хара таас сымыыт гынан ыйыстан кэбиспит – диэн. О курдук уьуннук охсуьаллар:

Орулуур отут хонугун мэлдьи,

Утуйбакка-олорбокко охсустулар ...

Ити курдук Эрчимэн Бэргэн кыайар-хотор уонна улуу уруу ыьыа5ын тэрийэллэр. ОБонньордоох эмээхсин алгыс албааннар кыыстарын Хаачылаана Куону Эрчимэн Бэргэннэ эргэ биэрэллэр. Олонголоох оБонньор олонхотун тумуктээтэ оболор бары баьыьыбалаатылар.

4. С.С. Васильев-Борогонский «Эрчимэн Бэргэн» олонхотунан остуол оонньуурун уруһуйдаан оноруу

Араас остуол оонньууларын уерэтэн баран, бэйэм урууһуйдуурбун себулуур буоламмын ол ныманан туьанан ус араас судургу быраабылалаах оонньууну онордум. Бу оонньуулар эрдэ толкуйдааммыт оонньууларга майгынныыллар:

1. **«Ойуу паратын бул»** - «Эрчимэн Бэргэн» олонхотуттан 12 кыра урууһуйу онорон баран копиялаан 24 карточканы онордум. Бу оонньууну икки кыи оонньуур. Ким элбэх ойуу паратын булбут ол кыайыылаабынан тахсар;
2. **«Пазл»** - Эрчимэн Бэргэни урууһуйдаан копиялаан икки гына онорон кырийан пазл онордум. Икки кыи оонньуур. Быраабылата: ким тургэнник пазл табаарбыт ол кыайыылаабынан тахсар;
3. **«Чайнворду таай»** - бу оонньууну хас да о5о оонньуон сеп. Урокка да туттуохха сеп. Быраабылата: «Эрчимэн Бэргэн» олонхо геройдарын аатын бул. Ким тылы барытын булбут ол кыайыылаабынан тахсар.

Тумук тыл

С.С.Васильев-Борогонский «Эрчимэн Бэргэн» олонхотун аабан-уерэтэн элбэби биллим. Олонхо хас биирдii геройа ураты туспа хатыламмат уобарастаах, утуе майгы кыайыылаабынан тахсар диэн ессе биирдэ бигэргэттэ. Дакылаат сабыдыалын (гипотеза) анаара туолла дии саныбын: С.С.Васильев-Борогонский «Эрчимэн Бэргэн» олонхотунан ханна да суох остуол оонньуурун айан-онорон табаарыы.

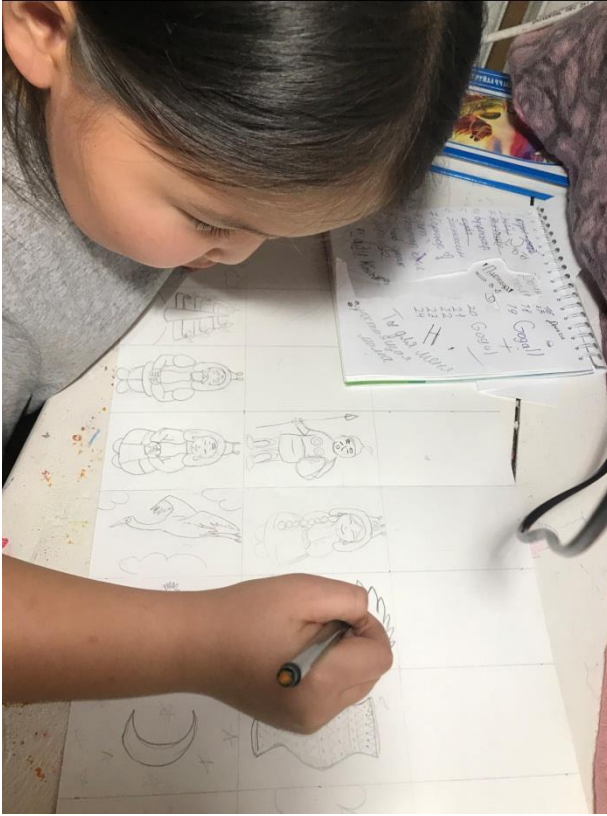
Олонхону о5о5о оонньуу ненуе уерэтэр саамай табыгастаах ньыма буолар диэн тумуккэ кэллим.

Инникитин чинчийибин ситэрэн-хоторон тупсаран онорорго диэн сыал-сорук туруоруннум.

Туйаныллыбыт литература

1. Федоров А.С. Ебугэлэрбит оонньуулар/И.Ю.Пестряков ойуулар.- Якутский: Кинигэ изд-вота, 1992-48 с.
2. Федоров А.С. Саха терут оонньуулар/.-Дьокуускай : Бичик, 2011-96с.
3. Олонхотор/ Сергей Васильев-Борогонский ; [хомуйан онордо С.С.Донская ; кирири тылын суруйда В.В.Илларионов]. – Дьокуускай : Бичик, 2018. – 272 с. – (Саха суруйааччыларга – о5олорго).
4. Тереебут литература : 6 кылаас : хрестоматия : икки чаастаах / Е.М. Поликарпова, Л.Ф. Молукова, С.Г. Олесова ; [А.Н.Баишев, А.В.Постникова ойуулар]. – Дьокуускай : Бичик, 2016. – с. – («Саха оскуолата» систиэмэ).

Улэ тугэннэрэ

Пазл ойуутун оноруу

«Паратын бул» карточканан оонһуу уруһуя

«Паратын бул» карточканын ооньнуу урууыа

Чайнворд

Э	Х	Э	О	Л	О	Н	Х	О	Н	У	М
Р	А	Р	А	А	М	А	Л	Н	С	О	А
А	А	У	Ы	Л	М	О	Н	О	Н	М	Ө
О	К	Ц	О	А	О	Л	У	О	М	У	Э
Ы	Ы	Ш	С	А	Х	Ы	Н	У	Р	Р	Ө
Э	М	Э	Ө	Н	С	М	Г	У	У	Б	С
Ө	А	Н	Н	У	А	О	К	О	У	А	К
А	А	Б	Г	К	З	У	У	Р	Н	Л	Г
Ч	А	Э	З	У	О	К	У	А	У	А	О
У	Т	Р	У	О	Л	Ө	О	Г	К	О	Л
О	У	Г	У	М	Р	С	О	Н	Н	У	Г
С	С	Э	О	М	К	К	Ц	О	У	Н	Ц
Н	О	Н	Т	А	Й	Ө	С	Т	У	О	Э